

іни від 30 травня 2008 року № 5 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

17. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

18. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04 червня 2010 року № 7 [Електронний ресурс] / Верховний Суд України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10>.

19. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навчальний посібник / В. О. Навроцький – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

20. Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 "Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / Созанський Тарас Іванович. – Львів, 2009. – 222 с.

21. Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 "Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / Устрицька Наталія Ігорівна. – Львів, 2011. – 209 с.

22. Байлов А. В. Щодо кваліфікації елементів повторності тотожних злочинів, не пов'язаної із засудженням / А. В. Байлов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму (23-24 вересня 2011 року) – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 35–39.

23. Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України) // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 3. – С. 29–37.

24. Мороз М. А. Повторність та сукупність злочинів: окремі питання кваліфікації / М. А. Мороз // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 35–39.

25. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

УДК 343.21(477)

В.В. Бондарчук

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ВНАСЛІДОК ВИПРАВДАНОГО РИЗИКУ, У ЗАРУБІЖНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджується кримінальне законодавство іноземних держав у частині регламентації наслідків заподіяння шкоди в результаті виправданого ризику. Доведено, що існування норми, яка визначає виправданий ризик як

обставину, що виключає злочинність діяння, є характерним для пострадянських держав та інших держав Східної Європи й не притаманно для інших держав романо-германської і англосаксонської систем права. Діяння, вчинене внаслідок виправданого ризику, може оцінюватись у таких державах на підставі норм, які регламентують невинне заподіяння шкоди, крайню необхідність та як здійснення свого права. Встановлено відмінності правового регулювання виправданого ризику в законодавстві пострадянських держав.

Ключові слова: *виправданий ризик, обставина, що виключає злочинність діяння, крайня необхідність, здійснення права.*

В статье исследуется уголовное законодательство иностранных государств в части регламентации последствий причинения вреда в результате обоснованного риска. Доказано, что существование нормы, которая определяет обоснованный риск, как обстоятельство, исключающее преступность деяния, является характерным для постсоветских государств и других государств Восточной Европы и не свойственно для других государств романно-германской и англосаксонской систем права. Деяние, совершенные вследствие обоснованного риска, могут оцениваться в таких государствах на основании норм, которые регламентируют невинное причинение вреда, крайнюю необходимость и как осуществление своего права. Установлены отличия правового регулирования обоснованного риска в законодательстве постсоветских государств.

Ключевые слова: *обоснованный риск, обстоятельство, исключающее преступность деяния, крайняя необходимость, осуществление права.*

This paper investigates the criminal law of foreign countries in terms of regulation effects of the injury as a result of justified risks. It is proved that the existence of rules that defines risk as justified circumstances precluding criminality is characteristic of post-Soviet states and other countries in Eastern Europe and is not characteristic of other states of Romano-Germanic and Anglo-Saxon systems of law. Acts committed as a result of justified risks can be assessed in the following states under the rules governing an innocent injury, extreme necessity and as an exercise of their rights. Established differences of regulation justified risks in legislation of post-Soviet states.

Key words: *justified risks, circumstances precluding criminality of act, extreme necessity, exercise of the right.*

Відносна новизна для українського кримінального права виправданого ризику як обставини, що виключає злочинність діяння, а також відсутність єдності підходів до розуміння сутності цієї кримінально-правової категорії обумовлює необхідність вивчення світового досвіду регламентації кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок ризикованого діяння.

Проблемами, пов'язаними зі з'ясуванням сутності, соціально-правової природи, умов правомірності діяння, пов'язаного з ризиком займалися такі вчені, як П.П. Андрушко, М.В. Анчукова, В.В. Бабурін, Ю.В. Баулін, А.Я. Билиця, О. Гавяз, М.С. Грінберг, С.С. Захарова, А.А. Ільхов, Н.Ш. Ко-

заєв, Р.А. Крючков, О.М. Лемешко, Ю.В. Ляпунов, А.А. Маліновський, П.В. Мельник, В.І. Михайлов, А.В. Нікуленко, А.М. Ришелюк, А.Б. Сахаров, А.В. Серова, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк, А.Ю. Шурдумов, О.І. Ющик та інші. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, багато питань залишаються дискусійними та потребують подальшого доктринального аналізу. Тому метою статті є визначення підходів до регламентації виправданого ризику в кримінальному законодавстві іноземних держав для вдосконалення у цій частині кримінального закону України.

Особливий науковий інтерес викликають як доктринальні положення, так і саме зарубіжне законодавство. За результатами проведеного дослідження Р.А. Крючков констатує, що елементи правової теорії в зарубіжній літературі базуються на соціологічних та філософських засадах, що певною мірою відрізняється від праксеологічної спрямованості вітчизняних досліджень, які проводяться з прив'язкою до чинного законодавства [1]. У цьому контексті слід звернути увагу на позицію В.В. Мамчуна, який зазначає, що в онтологічному аспекті як предмет відображення відповідних понять ризик наділений певною сукупністю ознак: загальних (філософський рівень), типологічних (загальнотеоретичний рівень юридичної науки), внутрігипових (рівень галузей юридичної науки) і оригінальних (конкретні прояви ризику) [2, с. 101]. Тому вважаємо, що визначення підходів до регламентації виправданого ризику слід здійснювати не лише шляхом дослідження обставин, що виключають злочинність діяння, які закріплені в іноземному законодавстві, але й шляхом аналізу суміжних правових інститутів.

Насамперед вважаємо за доцільне звернути увагу на особливості кримінально-правової регламентації виправданого ризику в законодавстві держав пострадянського простору, що розвивалося в умовах, наближених до вітчизняних. Комплексний аналіз кримінальних кодексів таких держав дозволяє стверджувати, що закріплення виправданого ризику як обставини, що виключає злочинність діяння, є характерною рисою цих нормативно-правових актів. Водночас поряд із такою спільною рисою, національні особливості правотворення зумовили існування відмінностей у формулюванні цієї обставини. Так, підсумовуючи проведене порівняльно-правове дослідження В.І. Михайлов зазначає, що кримінальні закони Киргизької Республіки, Республіки Казахстан та інших держав СНД, а також КК Республіки Польща вказують, що заподіяння шкоди в такій ситуації усуває злочинність діяння. Згідно з КК Латвійської Республіки – виключається кримінальна відповідальність. Крім того, учений зауважує, що більшість кодексів СНД вказують на виправданий ризик, хоча в КК Республіки Узбекистан йдеться лише про виправданий професійний або господарський ризик [3].

Кримінальний кодекс Литовської Республіки в статті 34 визначає виправданий професійний або господарський ризик як обставину, що виключає кримінальну відповідальність. Так, особа не підлягає відповідальності за діяння, унаслідок яких хоча й з'явилися наслідки, передбачені кримінальним законом, але ці діяння вчинені при виправданому професійному чи господарському ризику для досягнення суспільно корисної мети. Ризик визнається виправданим, якщо вчинене діяння відповідає сучасній науці й техніці, а зазначена мета не могла бути досягнута діями, не пов'язаними з ризиком, і особа, яка допустила ризик, ужила необхідних заходів для запобігання шкоди інтересам, охоронюваним законами.

Також як виправданий професійний чи господарський ризик аналізована обставина закріплена в КК Республіки Узбекистан. Відповідно до статті 41 КК Республіки Узбекистан при виправданому професійному чи господарському ризику відповідальність за заподіяння шкоди не настає в тому випадку, якщо бажаного суспільно корисного результату не було досягнуто й шкода виявилася більш значною, ніж бажана суспільно корисна мета. Таким чином, за умови того, що ризик є виправданим (якщо вчинена дія відповідає сучасним науково-технічним знанням й досвіду, а поставлена мета не могла бути досягнута не пов'язаними із ризиком діями та особа, яка допустила ризик, ужила необхідних заходів для попередження шкоди правам і охоронюваним законом інтересам) заподіяння навіть неспіврозмірної шкоди не є кримінально карним. Стаття 41 КК Республіки Узбекистан має ще одну характерну особливість. Так, Законом Республіки Узбекистан від 29 грудня 2012 року статтю 41 КК було доповнено частиною п'ятою, відповідно до якої невиконання договірних зобов'язань суб'єктами підприємництва перед банками та іншими фінансовими організаціями за наданими ними послугами, у тому числі по виданим кредитам, не є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності працівників банків та інших фінансових організацій.

Децю інший підхід закріплено в частині 1 статті 33 КК Латвійської республіки, якою встановлено, що кримінальна відповідальність не настає за заподіяння шкоди професійною діяльністю, яка має ознаки складу злочинного діяння, якщо ця діяльність здійснювалася для досягнення соціально корисної мети, яку неможливо було досягти іншим чином.

Значною схожістю характеризуються стаття 42 КК України та стаття 41 КК РФ. Основна відмінність між ними полягає в назві – стаття КК України іменується "діяння, пов'язане з ризиком", а відповідна стаття КК РФ – "виправданий ризик". Як зазначає А.В. Нікуленко, у КК РФ ризик було названо саме "виправданим", оскільки вказівка на професійні і господарські види ризику надміру деталізує і необґрунтовано обмежує сферу допустимості обґрунтованої ризикованої діяльності [4, с. 91].

КК Республіки Білорусь, як і КК України, відносить виправданий ризик до обставин, що виключають злочинність діяння, однак, на відміну від вітчизняного, у КК Білорусі міститься вказівка на те, що відповідний ризик визнається виправданим, якщо діяння відповідає сучасному науково-технічному знанню і досвіду. Відмінність КК Білорусі полягає ще й у визначенні випадків, за яких ризик не визнається виправданим, а саме: настання смерті, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження особі, яка не виявила згоди на те, щоб її життя або здоров'я були поставлені в небезпеку [5, с. 97].

Загалом слід зауважити, що в доктрині кримінального права, як і в законодавстві різних держав, склалося два підходи до вирішення питання про доцільність закріплення в законі такої умови "виправданості" ризику як відповідності дій вимогам сучасних науково-технічних знань і досвіду. О. Гавяз критично аналізує визначення виправданого ризику із використанням формулювання "якщо вчинена дія відповідає сучасним знанням і досвіду" та зазначає, що будь-який злочин може умисно вчинюватися з використанням найостанніших досягнень науки і техніки. По-друге, учений звертає увагу на те, що невизначене формулювання "знання і досвід" перекреслює пропонуване поняття виправданого ризику, оскільки надає необмежені можливості для притягнення до відповідальності за дії, що характеризуються суспільно корисною спрямованістю [6, с. 39]. У науці кримінального права навіть висловлюється позиція про те, що заборона здійснювати ризиковані дії непрофесіоналами знизила б їх соціальну й творчу активність, призвела б до труднощів в оцінці ризикованих дій у любительському спорті або при експлуатації транспортних засобів [7, с. 491].

Крім того, у цьому контексті варто враховувати позицію, згідно з якою застереження у відповідній нормі про необхідність урахування рівня науково-технічних знань і досвіду обмежить межі виправданого ризику. Такі вимоги можуть мати місце, коли здійснюється плановий, підготовлений експеримент (при випробуванні техніки, медичних препаратів, нових систем управління тощо). В інших екстремальних умовах, коли необхідно керуватись об'єктивними умовами, орієнтир на "сучасну наукову думку" є нереальним, особа має керуватись тими знаннями й уміннями, тим досвідом, який у неї є [8 с. 61].

А.Ю. Шурдумов акцентує увагу на тому, що вимоги врахування сучасних науково-технічних досягнень при виправданому ризику, повинні враховувати не лише об'єктивний, але й суб'єктивний критерій, оскільки не можна вимагати від будь-якої особи знання всіх науково-технічних досягнень. Це особливо важливо, на думку автора, при ризику для відвернення шкоди [9].

У контексті досліджуваної проблеми вважаємо, що кримінальне право за своєю природою не може легітимізувати заподіяння шкоди, однією із причин якої була відсутність належного рівня науково-технічних знань чи досвіду, іншими словами – безастережний ризик. Саме тому вважаємо, що навіть законодавчі акти, які прямо не передбачають відповідність сучасним науковим знанням умовою визнання діяння незлочинним, не можуть розцінюватися як такі, що дозволяють заподіювати шкоду внаслідок відсутності знань чи досвіду.

Дослідження кримінального законодавства держав пострадянського простору дозволило встановити існування різних підходів до регламентації умов, за наявності яких ризик не визнається виправданим. Так, згідно зі статтею 42 КК України таким не визнається ризик, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій; згідно зі статтею 39 КК Азербайджанської Республіки – якщо такий ризик завідомо створював загрозу для життя людей, екологічної чи іншої катастрофи; відповідно до статті 35 КК Республіки Казахстан – загрозу життю чи здоров'ю людей, екологічної катастрофи, суспільного лиха або інших тяжких наслідків. Виключається згідно зі статтею 40 КК Республіки Молдова визнання виправданим ризику, який несе в собі небезпеку для життя будь-якої особи або небезпеку виникнення екологічної чи соціальної катастрофи.

Таким чином, кримінальні кодекси пострадянських держав встановлюють умови недопустимості визнання ризику виправданим, однак підходи до закріплення таких умов є різними. Спільною рисою більшості законів про кримінальну відповідальність є формування невичерпного переліку умов, за яких ризик не визнається виправданим, зокрема із використанням таких формулювань, як "інших надзвичайних подій", "іншої катастрофи", "інших тяжких наслідків".

Детальне регулювання аналізованої обставини, що виключає злочинність діяння, міститься в кримінальних законах Республіки Польща та Республіки Болгарія.

Згідно зі статтею 27 КК Республіки Польща правомірним визнається заподіяння шкоди при проведенні пізнавального, медичного, технічного або економічного експерименту, якщо очікуваний результат має істотне пізнавальне, медичне або господарське значення, а сподівання на його досягнення, доцільність та спосіб проведення обґрунтовані у світлі сучасного рівня знань. При цьому слід звернути увагу на бланкетний спосіб закріплення такої обставини, оскільки згідно з § 3 ст. 27 КК Польщі правила та умови проведення медичного експерименту визначаються законом. Особливої увагу заслуговує КК Польщі в контексті регламентації проведення експерименту над людиною, згода якої на такий експеримент є конститутивною ознакою аналізованої обставини. Крім того, як зазначає

М. В. Анчукова, у кримінальному законодавстві Франції, як і в більшості країн континентальної системи права, обґрунтований ризик не передбачається як виправдувальний факт, що звільняє від кримінальної відповідальності. Водночас, судово-слідчі органи кваліфікують дії особи в ситуації ризику як обґрунтовані (правомірні) тільки в тому випадку, якщо "вчинені дії дозволені або передбачені законом чи підзаконним актом" (ст. 122-4 КК Франції). Тобто дії особи в тій чи іншій ситуації допущеного ризику повинні відповідати розпорядженням закону й не знаходитися з ним у явному протиріччі [10, с. 17].

Відповідно до статті 13а КК Болгарії не є суспільно небезпечним діяння, вчинене при виправданому господарському ризику для досягнення істотного суспільно корисного результату або для уникнення значної шкоди, якщо воно не суперечить певній забороні, встановленій нормативним актом, відповідає сучасним науково-технічним досягненням та досвіду, не ставить у небезпеку життя і здоров'я іншої особи та особи вжила всіх заходів, які залежать від неї, для попередження настання шкідливих наслідків. Таким чином, КК Болгарії регламентує особливості кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок лише виправданого господарського ризику.

Як зазначають дослідники аналізованого питання, у більшості кримінальних кодексів норма, яка б регламентувала особливості кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну в результаті виправданого ризику, відсутня [11, с. 499]. На підставі проведеного дослідження А.А. Маліновський доходить висновку про існування різних підходів до законодавчого регулювання інституту виправданого ризику, а також про існування випадків відмови законодавців деяких держав (Німеччина, Китай) визнавати виправданий ризик обставиною, що виключає злочинність діяння [12, с. 134]. У свою чергу Н.Ш. Козаєв, аналізуючи підходи до нормативно-правового регулювання виправданого ризику в іноземних державах зазначає, що інститут виправданого ризику відомий усім правовим системам сучасності. Зокрема вчений зауважує, що в кримінальному законодавстві держав загального права (Англії, США) інститут виправданого ризику регламентується через інститут вини: ризиковане діяння правоохоронними органами оцінюється (кваліфікується) як виправдане, якщо воно не містить у собі злочинної недбалості необережної форми вини. Водночас, злочинна недбалість як необережна форма вини розкривається через поняття невинуватого ризику [13].

О.І. Ющик дійшла висновку про те, що в кримінальному законодавстві романо-германської системи права інститут ризику регламентується в межах такої обставини, яка виключає кримінальну відповідальність, як "здійснення свого законного права чи професійних обов'язків". При такому підході допущені в ситуації ризику дії оцінюються як виправдані,

якщо вони відповідають умовам правомірності, які, у свою чергу, пред'являються законодавцем до різних видів ризику в конкретних сферах людської діяльності [14, с. 8]. Слід звернути увагу на те, що дослідники виправданого ризику розглядають медичний ризик саме у межах цієї правової категорії. Саме тому в цьому аспекті потрібно акцентувати увагу на висновках Л.Н. Смірної, яка, досліджуючи "шкідливі" правомірні діяння згідно з КК Швейцарії, прикладом такої правомірної дії як здійснення передбаченого законом або службовим чи професійним обов'язком, наводить здійснення хірургом операції хворому, який перебуває у небезпечному для життя стані [15, с. 132]. Аналогічне швейцарському положення закріплене в КК Іспанії.

При цьому, дослідники, які визнають факт відсутності в законодавствах більшості держав норми, що регламентує наслідки заподіяння шкоди в результаті виправданого ризику, звертають увагу на два таких аспекти. На підставі аналізу зарубіжного законодавства А.Ю. Шурдумов доходить висновку про те, що в тих державах, у яких відсутні спеціальні статті про виправданий ризик, ризиковані дії, які заподіяли шкоду, розглядаються за правилами крайньої необхідності, що означає визнання виправданим тільки ризику для запобігання шкоди, але не ініціативного ризику [9]. У свою чергу М.В. Анчукова, досліджуючи кримінальне законодавство США, доходить висновку про те, що кримінально-карана необережність – це свого роду різновид ризику, його необґрунтований вид [10, с. 19].

Таким чином, проведені дослідження дозволяє виокремити такі характерні особливості правового регулювання виправданого ризику в зарубіжних кримінальних законах: 1) ризик регламентовано узагальнено (Республіка Білорусь, Російська Федерація); 2) ризик деталізовано вказівкою на такі його різновиди, як професійний чи господарський (Республіка Узбекистан, Литовська Республіка); 3) закріплення відповідності сучасним знанням обов'язковою умовою некараності діяння, вчиненого в умовах виправданого ризику (Республіка Білорусь, Республіка Болгарія); 4) закріплення невичерпного переліку умов недопустимості визнання ризику виправданим (Азербайджанська Республіка, Республіка Казахстан); 5) закріплення ризику із використанням формулювання, яке охоплює як ризик із безпеки, так і новаторський ризик (Республіка Білорусь, Російська Федерація), а інші – лише новаторський ризик (Республіка Польща). Отже, існування норми, яка визначає виправданий ризик як обставину, що виключає злочинність діяння, є характерним для пострадянських держав та інших держав Східної Європи й не притаманно для інших держав романо-германської і англосаксонської систем права. Діяння, вчинене внаслідок виправданого ризику, може оцінюватись у таких державах на підставі норм, що регламентують невинне заподіяння шкоди, крайню необхідність та як здійснення свого права.

Використана література:

1. Крючков Р.А. Риск в праве: генезис, понятие и управление: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "теория и история права и государства; история учений о праве и государстве" / Р.А. Крючков – Нижний Новгород, 2011 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа : <http://www.unn.ru/pages/dissert/808.pdf> – Назва з екрану.
2. Мамчун В.В. О понятиях и определениях риска в юридической доктрине и в законодательстве / В.В. Мамчун // Вестник Владимирского юридического института. – № 1 (14), 2010 – С. 100 – 109.
3. Михайлов В.И. Обоснованный риск в уголовном праве / В.И. Михайлов – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа : / <http://www.jurprofs.ru/pages.php?p=677>. – Назва з екрану.
4. Никуленко А.В. Об обоснованности включения в УК России новых обстоятельств, исключающих преступность деяния / А.В. Никуленко // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – № 3 (55), 2012. – С. 90 – 95.
5. Уголовное законодательство Республики Беларусь и Российской Федерации: общий сравнительно-правовой комментарий. Сравнительная таблица Уголовных кодексов Республики Беларусь (1999 года) и Российской Федерации (1996 года) / Под ред. Гаухмана Л.Д., Максимова С.В. – Научно-практическое пособие. – М., 1999 – 230 с.
6. Гавяз О. Поняття виправданого ризику потребує уточнення / О. Гавяз // Радянське право, 1989. – № 9. – С. 39 – 40.
7. Энциклопедия уголовного права : в 35 т. / [Блинников В. А., Милоков С. Ф., Побегайло Э. Ф. и др.] ; под ред. В. Б. Малинина. – СПб. : ГКА, – Т. 7: Обстоятельства, исключающие преступность деяния. – 2007. – 722 с.
8. Шурдумов А. Обоснованный риск / А. Шурдумов // Уголовное право, 2002. – № 3 – С. 60 – 62.
9. Шурдумов А.Ю. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право" / А.Ю. Шурдумов – М., 2006 – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа : <http://www.dissertat.com/content/obosnovannyy-risk-kak-obstoyatelstvo-isklyuchayushchee-prestupnost-deyaniya-1#ixzz2foiOydw>. – Назва з екрану.
10. Анчукова М.В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Анчукова М. В. – Харків, 2004. – 187 с.
11. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М., 2002. – 624 с.
12. Козаев Н.Ш. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "уголовное право и криминология; уголовно-

исполнительное право" / Н.Ш. Козаев – Москва, 2000 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://www.dissercat.com/content/obosnovannyi-risk-kak-obstoyatelstvo-isklyuchayushchee-prestupnost-deyaniya#ixzz2fojORGf0>. – Назва з екрану.

13. Ющик О.І. Кримінально-правове регулювання діяння, пов'язаного з ризиком, за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / О. І. Ющик. – Одеса, 2004. – 12 с.

14. Смирнова Л.Н. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, по законодательству некоторых западно-европейских государств //Л. Н. Смирнова //Вестник Томского государственного университета. – 2008. – № 3. – С. 130 – 133.

15. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / А.А. Малиновский. – М.: Междун. отношения, 2002. – 376 с.